

Становище

на доц. д-р Татяна Илиева за дисертационния труд на Иван Илиев „Тълкуванието на Книга на пророк Даниил от Иполит Римски в старобългарската литература”

1. АКТУАЛНОСТ НА РАЗРАБОТВАНИЯ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД ПРОБЛЕМ В НАУЧНО И НАУЧНОПРИЛОЖНО ОТНОШЕНИЕ

Темата на дисертационния труд на Иван Илиев „Тълкуванието на Книга на пророк Даниил от Иполит Римски в старобългарската литература” е изключително актуална в палеославистиката по следните причини:

Първо, в центъра на изследването стои историята на тълковната версия на Свещеното писание в средновековната ни книжнина. Въпреки че изучаването на славянския превод на Библията започва още в началото на XIX в. и е свързано с имената на големите руски и европейски слависти В. Рождественски, И. Е. Евсеев, Г. А. Воскресенски, М. Н. Сперански, В. Вондрак, В. Ягич и др., интересът към тази проблематика продължава и до днес – в последните десетилетия се появиха трудове върху палеографските особености и състава на редица старославянски преписи на Ветхозаветните и Новозаветните книги от различни редакции, излязоха монографии и студии, посветени на текстологията, езика и лексиката на отделни библейски книги у славяните, публикувани бяха разнообразни по тип издания на старославянски преписи на свещените текстове. При все това на фона на двувековния интерес към богослужебните библейски текстове проучванията върху историята на пълния небогослужебен превод на Библията в славянското Средновековие са все още крайно недостатъчни. Едва през последното десетилетие тълковният превод на Свещеното писание привлича по-сериозно вниманието на учените. Работата по този проблемен кръг се основава на широк обхват от български, сръбски и руски средновековни кирилски ръкописи, както и на хърватски глаголически текстове. Предлаганият за защита труд изнася нови факти и данни, свързани с историята на небогослужебните преводи на Библията в славянското Средновековие, което го прави особено ценен.

Второ, от достигналите до нас коментарни версии на библейски книги на славянски език трудът поставя на разглеждане Тълкуванието на Книга на пророк Даниил от Иполит Римски, позната в *Slavia orthodoxa* по няколко превода. Ето защо работата е изключително важна и с това, че увеличава материаловата база при решаване на недоизяснения към настоящия момент в медиевистиката въпрос за необходимостта и причината на възникване на два и повече превода на един и същи текст през Средновековието – от гледище на литературознанието – за отношението на многократното превеждане към различната функционалност на текстовете и различния контекст на тяхната употреба, обуславящи на свой ред различния подход на книжовниците; от гледище на езикознанието – за границите между превод и редакция, за езиковите различия между преводите, за принципите на преводаческата техника и пр.

Трето, пространната и разновидна рецепция в Източна Европа на старобългарския превод на ИТКПД, който не остава затворен в рамките на своята традиция, а е обект на многообразно литературно възприемане, макар и не самостоятелно, а като част от компилации заедно с други текстове – сама по себе си представлява значим обект на научен интерес за историята на старата българска книжнина и връзките ѝ, от една страна, с послужилата ѝ като основа византийска патристика, а от друга, с възприелите я на свой ред нея като база на собственото си развитие останали средновековни литератури в рамките на *Slavia orthodoxa*. Извадки от *Иполитовото тълкувание* са използвани многократно и са интерполирани в други състави – най-вече в руската хронография и в сборници със смесено съдържание. Наред с това в историко-апокалиптичната литература са налице редица места,

които са идентични или близки до части от *Иполитовото тълкувание*, но всъщност представляват известни топоси, свойствени за византийската традиция, предават се системно, но нямат пряко връзка с ИТКПД – всичко това са наблюдения, важни за историята на литературата, които имат отношение към отговора на същностни въпроси в литературознанието за това как се пораждаат текстовете и каква е зависимостта между тях, какви са различните претворявания на конкретното (в случая светоотеческо) произведение, съществува ли взаимодействие между преводната и оригиналната християнска литература в *Slavia orthodoxa* и в какво се изразява то.

И не на последно място, доколкото предлаганото на нашето внимание изследване касае пряко изясняването на въпроса за взаимоотношението между Иполитовото тълкувание на Книга на пророк Даниил и текста на Тълковните пророци в старобългарската литература, същото се оказва макар и в индиректен досег с големия проект, инициран от Кирило-Методиевския научен център и обединяващ усилията на много специалисти от различни страни, чиято цел е осъществяването на наборно дипломатическо издание на старозаветните книги от така наречения чети-тип (с тълкования), по най-стария запазен ръкопис F.I.461 и детайлното им проучване. Този факт свидетелства за, не зная дали нарочно търсена или не, връзка между научните усилия на междуинституционално академично ниво, което безспорно би дало само добри плодове и прави чест на българската хуманитаристика, в която подобни примери се броят на пръсти.

2. СПЕЦИФИКА НА ТЕМАТА

Успешното разработване на поставената тема изисква обединяването на гледните точки на византистиката, славистиката и теологията, което налага комбинирането в изследването на няколко дисциплини: литературознание и езикознание, текстология, извороведение, теория и история на превода и рецепцията, патристика и библеистика – факт, който сам по себе си предполага необходимостта от сериозна предварителна подготовка на кандидата, каквато Иван Илиев безспорно притежава.

3. СТЕПЕН НА ПОЗНАВАНЕ СЪСТОЯНИЕТО НА ПРОБЛЕМА И ТВОРЧЕСКА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА

Библиографията към дисертацията съдържа 284 заглавия, като количеството между кирилски и некирилски е равномерно разпределено. Списъкът обхваща от най-старите до току-що излезли публикации, засягащи темата на дисертацията, и общи изследвания на всички основни езици, което издава отличната запознатост на докторанта с научната литература по въпроса. Цитирането на авторите е коректно и следва приетите академични стандарти. Подборът и обхватът на научната литература, стилът и аналитичността на дисертационния труд позволяват да се обобща, че Иван Илиев познава добре достиженията на знанието в разработваното от него поле, систематизира известните научни резултати, успешно диференцирайки многобройната изследователска продукция, синтезира научни тези, откроява и формулира нерешените проблеми, борава отлично с понятийния апарат и терминологията на изучаваната област.

4. КРАТКА АНАЛИТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Несъмнено това, което веднага прави впечатление в дисертационния труд на Иван Илиев е неговият респектиращ обем от 529 страници, надвишаващ значително обичайния размер за „малък“ докторат и свидетелстващ за положения огромен труд.

Структуриран съобразно изискванията за дисертационно изследване, трудът притежава добре обмислена и стройна триделна композиция, състояща се от теоретическо изследване, издание на текста на ИТКПД и лексикографско описание в съответствие с ясно заявените още в увода цели. Аналитичната и емпиричната част на разработката са в органична спойка и много добре балансирани помежду си.

УВОДЪТ (4-7) съдържа всички необходими по регламент данни за тази част на един дисертационен труд. Аргументирано **се мотивира изборът на темата** – недостатъчното към момента изследване в науката на изворовия материал за Тълкуванието на Книга на пророк Даниил от Иполит Римски в старобългарската литература, както и на взаимоотношението между Иполитовото тълкувание и другите преводи на Книга на пророк Даниил; неизяснеността на въпроси като време, място и причини за възникване на превода на това светоотеческо съчинение, а също и неговата функция и значение в средновековните славянски литератури. **Определя се обектът** на изследване и издание. Основателно за главен такъв е избран ръкопис № 486 от Руската държавна библиотека в Москва, източнославянски препис от 1519 г., от една страна, защото съдържа пълно Иполитовото тълкувание, няма механични повреди и липси, и от друга – защото, въпреки че е познат в медиевистиката, този препис не е издаван, нито анализиран изцяло. **Формулират се целите**, които си поставя изследването, а именно:

- Да бъде проследена историята на проучванията на византийската и на славянската традиция и какво е състоянието на изследванията към настоящия момент;
- Да се установи съдържанието на славянските преписи, евентуално да се уточни тяхната филиация и етапите в историята на текста;
- Да се проследи връзката между старобългарския превод и византийската традиция и да се направят предположения за евентуалния гръцки първообраз, към който той възхожда;
- Да се изследва взаимоотношението между перикопите от Книга на пророк Даниил в Иполитовото тълкувание и други налични преводи на старозаветната книга (паримеен превод, превод в т.нар. *Тълковни пророци*, пълен превод и др.);
- Да се направи езикова характеристика на превода и да се анализират някои специфични лексикални маркери с оглед очертаване на лингвистичните предпочитания на книжовника-преводач;
- Да се изясни има ли и каква е рецепцията на превода на Иполитовото тълкувание през следващите векове на Балканите и в Източна Европа;
- Да се обоснове предположително хронологията на превода и да се уточни първоначалната функция на съчинението;
- Да се потърси отговор или да се направи предположение в кой преводачески център в средновековна България е осъществен преводът и какви са били преводаческите принципи на книжовниците, работещи в него;
- Да се подготви издание на текста според най-пълния препис, с най-коректни четения, който представя в достатъчна степен традицията на текста, както и да се състави цялостен речник-индекс (старобългарско-гръцки) на пълнозначните лексеми.

Уточняват се задачите на дисертацията: археографско проучване на славянските преписи, текстологичен анализ на запазените свидетели и съпоставка на старобългарския превод с критическото издание на гръцкия текст. **Излагат се методите на изследване**, които съобразно интердисциплинарния характер на изследването имат комплексен характер – текстологичното изследване се съчетава с лингвистичен анализ, изграден върху сравнително-съпоставителни наблюдения с гръцки и други славянски текстове в синхрония и диахрония. Постигнат е добър баланс между теория и емпирия с непрестанни, динамични и ползотворни преходи между тях.

I глава **Св. Иполит Римски и неговото творчество във византийската и в славянската книжнина** (8-41) има въвеждащ характер. В нея се дават данни за автора на Тълкуванието – привеждат се антични и средновековни свидетелства за личността и творчеството му, прави се преглед на неговите съчинения. Изтъква се, че проблемът за съвременното възстановяване на живота на писателя се крие в липсата на достатъчен брой податки в творбите на негови съвременници.

По-нататък Ив. Илиев прави необходим екскурс върху съдържанието на старозаветната книга на пророк Даниил, която е обект на изследването от него светоотеческо произведение. Във фокуса на вниманието му са оформянето и редактирането на гръцкия текст на Книгата, нейното

цитиране и тълкуване от раннохристиянските екзегети, историческото ѝ значение и славянската традиция на превода ѝ. Логично следва анализ на структурата на Иполитовото тълкувание върху Книга на пророк Даниил, включващ композиция, подялба на текста, екзегетически похвати.

В параграфа **Тълкувание върху Книга на пророк Даниил на Иполит Римски във византийската и в славянската традиция** дисертантът обстойно разглежда изданията на изследвания автор и публикациите върху византийската и славянската традиция на проучвания текст (23-41). Критично се анализират работи на западноевропейски и руски учени от Hugh Broughton (1599) до Katharina Bracht (2014), като обзорът на византинистичните и славистичните трудове се прави паралелно и в хронологически ред, предвид тясната взаимовръзка на едните с другите изследвания. Открити са основните въпроси, които поставя Иполит Римски като цяло и в частност ИТКПД: за отделни спорни моменти и неясноти относно живота и творчеството на писателя (Lightfoot); за авторството и съдържанието на някои негови текстове (Franz Overbecks; Pierre Nautin); за отношението между славянската и гръцката традиция на съчиненията му (Невоструев, Срезневски; Mathiesen); за това на какво се дължи популярността на този християнски автор; за многократните преводи на Книга Даниил и релациите между тях (Евсеев; А. Михайлов; Т. Славова; А. Алексеев; Fr. Thomson; Н. Шиваров); за източниците и свидетелите на Иполитовото тълкувание върху Книга на пророк Даниил; за битуването му в арменската, сирийската и славянската литератури (Nathanael Bonwetsch); за цитирането на ИТКПД в други произведения и делението на Книгата (Βασίλος Γεωργιάδης); за времето на превеждане на ИТКПД, както и за библейския текст, който лежи в основата му (Joseph Ziegler); за проблемите на жанра и времепоявата на гръцкия текст (Katharina Bracht). В заключение Ив. Илиев обобщава, че старобългарският превод на ИТКПД не е изследван и издаден на съвременно научно равнище и все още не е заел полагащото му се място в преводната славянска книжнина. Важни въпроси са останали извън полезрението както на филолози, така и на историци и културолози.

Следва **текстологическото проучване** на стб. превод на ИТКПД, за чиито цели освен базовия ръкопис № 486 от Руската държавна библиотека в Москва са привлечени още шест относително пълни преписа в диапазона края на XI – средата на XVI в., руски по произход, възходящи към първоначалния превод на старобългарски език, които в една или друга степен съдържат произведението на Иполит (41-129). Идеята на автора е да бъде анализирана тяхната филиация и сравнена структурата на поместения в тях текст. Библейските стихове, включени в *Тълкуванието*, са изследвани в сравнение с т. нар. *Тълковни пророци* (препис № 89, XV–XVI в., от сборката на Троице-Сергиевата лавра), преводът на които също е възникнал през ранната старобългарска епоха, за да се отговори на въпроса съществува ли взаимодействие между преводите на Книга на пророк Даниил и Иполитовата творба. Дават се археографски справки, съдържание и история на проучванията на славянските преписи, както и на шестте гръцки свидетели, залегнали в основата на критическото издание на Marcel Richard, по което се прави съпоставката с гръцката традиция. Широката свидетелска база и в двете предания, върху която работи дисертантът, представлява солиден фундамент за по-нататъшни меродавни изводи на предприетото текстологично проучване за възстановяване на старобългарския превод.

Изследван е характерът на сборниците, в които е засвидетелствано ИТКПД, като е обърнато специално внимание върху съдържанието и тематичния обхват на макросъставите. На базата на тези си наблюдения авторът установява пряка трансмисия на ръкописната традиция на първоначалния старобългарски превод на ИТКПД. Обследвани са различията в подредбата на главите; липсите и добавките на текст; общите грешки и преосмисляния, които обединяват преписите, граматическите, морфологическите и лексикалните разночетения.

Базирайки се на съпоставката на макроструктурно ниво, Ив. Илиев прави извода, че е налице стабилна и дългопродължаваща традиция най-малко в две разклонения. Кореспондират от една страна *Ka* и *Mo*, а от друга – *Kb*, *As* и *Ts*, като в основата им стоят два хипархетипа, възникнали от един и същи превод. *Kb* е най-ранният свидетел на второто разклонение, в текста на който са запазени някои първични четения, показващи неговото междинно положение между архетипа и по-късните *As* и *Ts*. Текстът на *Ch* в известен смисъл стои отделно и не съвпада напълно по структура с нито една от двете групи по съдържание, но съхранените текстове имат архаични езикови характеристики и са важно свидетелство за първоначалния превод.

Установените размествания, липси и неразбиране на гръцкия текст в старобългарския превод на ИТКПД водят дисертанта до следните няколко извода:

А) Преписът в ръкопис № 486 (*Mo*) най-добре представя славянската традиция на превода, поради което се избира за основен.

Б) Съществуващите разлики между съдържанието на преведения текст и вероятния гръцки първообраз не са достатъчно основание да се смята, че старобългарският превод не възхожда към пълния текст на ИТКПД, а дори напротив – те убедително доказват, че е използван гръцки текст със съдържание близко до тексткритичното, за да се осъществи преводът.

В) Гръцкият оригинал е съдържал частично променена версия на произведението, т. нар. “балканска”, но със сигурност тя възхожда към първичната пълна форма на Иполитовия текст.

Г) Липсите на отделни пасажии са обясними с грешки и пропуски при преписването на произведението вече на славянска почва (от български и от руски книжовници), тъй като има твърде голяма отдалеченост във времето между осъществяването на превода и създаването на последните писмени свидетели на текста, което е почти шест века.

Текстологическите данни дават основание на автора за предположение, че първоначалният превод на ИТКПД е направен най-вероятно още в самия край на IX или в началото на X век в източнобългарско книжовно средище и че този текст впоследствие се разпространява с незначителни изменения – започналият на руска почва през Късното средновековие процес на изправяне на текста не е последователен, нито постоянен, а епизодичните промени до голяма степен се опират на по-ранната версия.

По-нататък дисертантът прави сравнителен анализ на библейския откъс *За Сусана и двамата старци*, който изцяло или частично съвпада в ИТКПД по препис *Mo* и в текста на *Тълковните пророци* на Упир Лихий с цел открояване характерните черти на превода. Проследена е дискусиата в науката върху отношението между двата източника. На основание на личните си наблюдения Ив. Илиев заключава, че преводите на библейските стихове от Даниил, гл. 13 са независими един от друг и са направени самостоятелно, според гръцкия първообраз. Посочените примери ясно показват наличието на два отделни превода на девтероканоничната книга за Сусана, които са осъществени в една близка езикова среда с малка времева разлика. Ограниченият обем на материала обаче не позволява на автора да направи категорични изводи за хронологията на преводите. Все пак сходните морфологични и синтактични особености, както и известна близост на лексикалния фонд го карат да смята, че същите са създадени в близко книжовно средище. Като недостатък на изследването тук трябва да се отбележи наличието на изразена диспропорция между наблюденията върху лексикалните и граматическите различия на двата превода. Граматическите за сметка на лексикалните са само бегло засегнати.

На следващите страници в центъра на вниманието на дисертанта попада проблематиката на стиховете от старозаветната Книга на пророк Даниил в ИТКПД. Анализират се им както спрямо небогослужбни текстове от близка до превода ранна епоха, така и спрямо богослужбен текст от Паримейника насочват автора към заключението, че са налични четири отделни превода на тази старозаветна книга. Някои близости до текста на Паримейника според Ив. Илиев се обясняват чрез косвеното въздействие на текста с богослужбна функция, поради неговото циклично повторение и наизустяване от книжовниците. В редица случаи той забелязва общо с небогослужбни четения от Лукиановата редакция на Септуагинта, както и известни гръцки разночетения, които ясно проличават при славянските версии. Въз основа на изложените наблюдения изследователят прави следните изводи:

- 1) Паримейният текст оказва известно влияние върху някои от четенията на пълния превод, отразен в *Ar*, както и в тези на *Tr*, но то е изразено непоследователно; възможна е хипотезата, че паримейните текстове са били познати на преводачите;
- 2) Преводът на ИТКПД не представлява лексикална или граматична редакция на паримейния текст, нито заемка от него, а нов небогослужебен превод;
- 3) Четирите превода не са взаимосвързани и не може да се твърди, че осъществяват пряко текстово влияние един връз друг и, че са налични четения вследствие на редакционни изменения.

Наличието на няколко превода на старозаветната книга (или на перикопи от нея) Ив. Илиев обяснява с различната функционалност на текстовете, както и с различния контекст на тяхната употреба и оттам – различния подход на книжовниците. Частичните наблюдения обаче не му позволяват да подреди в хронологичен ред тези преводи.

В глава III са разгледани **особеностите на превода на Иполитовото тълкувание върху Книга на пророк Даниил (129-160)**. Наблюденията на автора показват, че старобългарският превод предава цялостно гръцкия текст и че преводачът е един. Ив. Илиев изтъква факта, че по обем и съдържание славянската версия на ИТКПД има сходни черти с т. нар. “балканско” разклонение, което според него недвусмислено насочва към мястото на превеждане – центровете, от които неизвестният книжовник е черпил образци за превода си, не са свързани толкова с Константинопол, а по-скоро с манастирските провинциални средища. Авторът отбелязва, че ИТКПД е едно от най-ранните произведения на християнски писател, изключително отдалечен във времето, и превеждането му на старобългарски език предполага специален интерес на книжовниците или поръчителите към това съчинение на Иполит Римски и, съответно – издирване на ръкопис с този специфичен като тематика текст.

Дисертантът се спира на важния въпрос за наличието на взаимни влияния между други преводи или редакции на Книга на пророк Даниил, от една страна, и ИТКПД, от друга. Анализът доказва наличието на два независими един от друг превода на девтероканоничната книга, осъществени в една близка езикова среда с малка времева разлика.

В обзора на някои езикови особености на превода на ИТКПД авторът набелязва немалко лексеми, характерни за ранни паметници, датирани около първата половина на X век, които издават древността на превода. По негово мнение съвпадението на голям брой от тези редки думи с аналогични по значение в съдържанието на *Супрасълския сборник* и *Изборника от 1073 г.* показват, че *Тълкуванието* се числи към ранните преводни произведения в старобългарската литература.

Като основна характеристика на превода Ив. Илиев изтъква, от една страна, влиянието на по-авторитетната и свързана с мисията на св. св. Кирил и Методий книжовна традиция и с най-ранните преводачески решения, а от друга, забележимия стремеж за прилагане на един по-нов подход при превода, характерен за Преславската книжовна школа – склонност към превод по смисъл, лексикално разнообразие, избягване на гърцизмите, навлизане на български думи от ежедневието, сред които са и редица прабългаризми.

Намерените примери, в които определени гръцки лексеми или фрази получават в ИТКПД различен по смисъл превод спрямо оригинала, насочват автора към извода, че книжовникът-преводач не се е стремил да спазва предварително зададени норми, а се е придържал преди всичко към контекста на гръцкия оригинал. В заключение Илиев подчертава, че преводът на ИТКПД съхранява някои оригинални идеи и преводачески решения, а езиковото му богатство и многообразие са своеобразна връзка между ранните преводи, отразени в кирилометодиевски паметници, и използваните в Преслав преводачески модели.

По тази глава имам някои конкретни забележки:

- Методически грешно е да се смесват синонимните редове с такива на родствени думи (вж. с. 127 на ръкописа). Навсякъде, където това е направено, трябва да се коригира.

- Що се отнася до приведения на с. 132 като синонимен ред болѣринъ – къназь – вельможа – формофомъ, мисля, че тези думи като термини от държавната номенклатура не се явяват синоними помежду си. Тук става дума за смесване на специални наименования от една сфера, а не за синонимна замяна.

- На с. 135-137 не на място в изследването на междуезиковите отношения превод-подложка се вклиняват наблюдения по словообразуване, което засяга вътреезиковата характеристика на езика на превода.

- На с. 136 пише: *наставката -арь е представена единствено от заемки Цѣсарь, кесарь и капарь (което е растение)*. Не е коректно да се дават чужди думи като примери за славянско словопроизводство с този суфикс. Вж. Граматика на стб. език, с. 190.

- На с. 137 четем: *Привлича вниманието и хапакът СТОРИКЪ, предаващ гр. ἱστοριογράφος, който може формално да се отнесе към групата съществителни на -НИКЪ. Думата не е заемка, а изковаване на нова дума по гръцки образец, но с нов облик*. Това твърдение категорично не е вярно. Касае се за друга заемка, свободно възпроизведена в превода в м. сложеното съществително ἱστοριογράφος.

- Морфосинтактичните особености на с. 149 са само маркирани, което създава дисбаланс спрямо добре представените лексикални специфики на превода. Необходимо е тази част да се разгърне.

- Изтъкването на безпредложните употреби на творителен и дателен падеж на същата страница има смисъл да се отбележи единствено в сравнение с предложните такива. Същото се отнася и за непоследователното използване на дателен притежателен наред с родителен в същата функция. В подобни случаи, за да не е голословно твърдението, е необходимо да се приведе точна статистика, а не да се прави само обща констатация.

- На с. 153 относно възирати 99а, 273б ἀναβλέπω А.XVI.3.; В.XXVII.10.; 195б προσέρχομαι Δ.XVIII.3. е казано: *Първите регистрирани употреби са аналогични на значението в новобългарски 'взирам се' (МСДЯ 1: 358 и SJS 1: 275), докато втория превод предава по-скоро жаргона 'вазирам' – 'Бягам през глава. Изчезвам в неизвестна посока. Изпарявам се.', което липсва в речниците*. Това становище се нуждае от допълнителна аргументация.

- Грешно е твърдението, че *скиния* е еврейска заемка през гръцки. Касае е за гръцка дума, заета в еврейски и в стб. Вж. етимологичната справка в Лидъл-Скот.

Изрично подчертавам, че горепосочените бележки в никакъв случай не омаловажават направените в тази част на труда важни наблюдения и умозаклучения на дисертанта.

Център на изследователското внимание в IV глава е рецепцията на ИТКПД през следващите векове (174-203). След като е разгледал свидетелите на пряката трансмисия на Иполитовото тълкуване, Ив. Илиев проучва и други състави, в които са интерполирани и използвани многократно части от анализирания текст, с цел да уточни мястото му в литературната традиция и оценката му в писмените паметници. Направен е кратък обзор на рецепцията на Иполитовото тълкуване в руската традиция. Обследвани са откъсите с името на Иполит Римски в Симеоновия сборник (*Изборник от 1073г.*), историко-апокалиптичната литература, Повесть временных летъ, Изборник от XIII век (Q.п.I.18), ръкопис Унд. 1/ XV век (ок. 1423г.), руските хронографи, Великите чети-минеи, ръкопис № 217 от сбирката на Московската духовна академия (XVI век), ръкопис АП 138 от Национална научна библиотека в Лвов (XVI век), ръкопис №741 от Букурещкия държавен архив (XV-XVI век). Дават се данни за всеки паметник. Идентификацията на откъсите се извършва посредством сравнение с пълния превод на ИТКПД на базата на общи четения, преосмисления и погрешно предадени места, лексикални съвпадения и съвпадения на фразово равнище. Така се установяват различни взаимоотношения между текстовете – подборно ексцерпиране, следващо точно традицията на първоначалния старобългарски превод на *Тълкуванието*, както е откъсът в Повесть временных летъ; мозаечна компилация с *Тълковните пророци*, както е в руските хронографи; контаминация с превода, засвидетелстван в Упир Лихий, каквито са фрагментите в Унд. 1.

Вниманието на изследвача е насочено върху връзката на частите на ИТКПД с останалите текстове в смесените състави. Наблюденията налагат извода, че старобългарският превод на Иполитовото тълкуване не остава затворен в рамките на своята традиция, а е обект на

литературно възприемане на Балканите и в Източна Европа и получава широка рецепция в разнообразни сборници, често с различно съдържание и насоченост.

Ив. Илиев установява, че ИТКПД няма засвидетелствани преписи сред южните славяни. Единствено преводите на кратките екцерпти в Симеоновия сборник (Изборник от 1073 г.) носят името на Иполит, но произхождат от независим гръцки източник. Наред с това в историко-апокалиптичната литература авторът открива редица места, които са идентични или близки до определени части от текста на Иполитовото тълкувание, но всъщност представляват популярни топоси (τόποι), свойствени още за византийската традиция, които се предават системно в съчиненията с тематика за Второто пришествие и Страшния съд, но нямат пряко взаимоотношение с ИТКПД.

В заключението отново са артикулирани основните изводи от отделните глави (203-213).

За да систематизира резултатите от съпоставителния анализ и да ги направи по-видими, авторът е приложил 3 изключително полезни таблици, в които с един поглед могат да се обхванат макроструктурата на славянските преписи, библейските цитати в девтероканоничната книга за Сусана в ИТКПД и Тълковните пророци, както и взаимовръзките между критическото издание на гръцкия текст и славянските преписи.

Изданието на текста на ИТКПД и Речникът-индекс резонно са изработени според най-добре представящия славянската традиция на превода препис в ръкопис № 486 от Руската държавна библиотека в Москва, от 1519 г. Те са ценен принос за палеославистиката. Изданието въвежда в науката необнародван досега средновековен текст и по този начин разкрива перспективата за по-нататъшни научни изследвания върху ИТКПД. Словоуказателят попълва и обогатява българския исторически речник с извлечената от текстовете лексика и би могъл да послужи за различни бъдещи проучвания. При бъдещата подготовка на труда за отпечатване препоръчвам публикацията на паметника да се преработи според общоприетите в едиционната практика изисквания на дипломатическите издания текстът да се предава не само страница за страница, както е в момента, но и ред за ред със строчна номерация. Нека не се пести място за сметка на удобството на ползвателя, което, не ще и дума, трябва да бъде първа грижа на издателя. Заедно с преработката на изданието на текста на ИТКПД в дипломатическо, съветвам да се включат в сигнала на всяка словоупотреба в речник-индекса и данни за реда, отново с цел оптимизиране на формата и постигане на максимум ергономичност на лексикографския справочник.

Трудът е снабден с необходимия справочен апарат, включващ Списък на използваните съкращения и Библиография. Авторефератът към дисертацията е съставен според изискванията. Той представя добре съдържанието на труда и откроява важните моменти в него. И деветте заявени приноса са блестящо защитени и обосновани в дисертацията. Резултати от изследването са получили признание в критична академична среда на национални и международни научни форуми. По темата на дисертацията докторантът има три публикации, две от които в реферирани научни списания.

И така, по мое мнение представеният от Иван Илиев дисертационен труд, обхващащ широка палитра от проблематика, което го прави многоаспектно емпирично и теоретично изследване, надхвърля в много голяма степен изискванията за малък докторат. Той убедително показва, че неговият автор притежава задълбочени теоретични знания не само в общата сфера на филологическите науки, но и в специфичната област на палеославистичните изследвания. Резултат от задълбочено и целенасочено проучване, същият демонстрира високите способности на кандидата за самостоятелни научни изследвания. Пред нас е един напълно изграден млад учен.

Като имам предвид качеството на изследователската работа по дисертацията, значимостта на постигнатите резултати, безспорната оригиналност на основните изводи и научните приноси, направени в представения труд, напълно убедено призовавам Научното жури да присъди на Иван Иванов Илиев образователната и научна степен “ДОКТОР”.

Татяна Илиева